

Retorik och lärande

Kunskap – Bildning – Ansvar

NORDISKA KONFERENSEN FÖR RETORIKFORSKNING (NKRF) 2014

ANDERS SIGRELL & SOFI QVARNSTRÖM (RED.)

LUNDS
UNIVERSITET

STUDIA RHETORICA LUNDENSIA I

Retorikämnet vid Lunds universitet är ett nygammalt ämne. Universitetet grundades år 1666, och redan under dess första år fanns professorer i ämnet retorik. Efter 200 års frånvaro fick universitetet åter en professor i retorik tack vare en generös donation av Christian W Jansson. Nu när ämnet återkommit med professor och forskarutbildning är det med glädje vi kan lansera skriftserien *Studia Rhetorica Lundensia*. Dess första nummer är konferensvolymen *Retorik och lärande. Kunskap – Bildning – Ansvar. Nordiska konferensen för retorikforskning (NKRF) 2014*. Redaktörer för serien är Anders Sigrell och Sofi Qvarnström.

Studia Rhetorica Lundensia kan beställas via Lunds universitet:

www.ht.lu.se/serie/rhetorica/

E-post: skriftserier@ht.lu.se

Copyright © The editors and the authors, 2015

ISBN 978-91-87833-62-5 (print)

ISBN 978-91-87833-63-2 (PDF)

Studia Rhetorica Lundensia

ISSN 2002-2018

Cover design and typesetting Jonas Palm

Printed in Sweden by Media-Tryck, Lund University, Lund 2015

Innehåll

FÖRORD	9
PLENARER	17
RETORIK – DET OPRINDELIGE SAMFUNDSFAG Christian Kock	19
SPECTATORSHIP, EMBODIMENT, AND DEMOCRATIC PUBLICITY Ekaterina V. Haskins	39
KUNSKAP	55
KLASSISK ARGUMENTATIONSANALYS I ETT SAMTIDA MEDIELANDSKAP: OM BEHOVET AV ATT UTVECKLA ARGUMENTATIONSANALYS I SKOLAN Anna Lyngfelt	57
ATT VÄXA TILL TALARE – UNGA AKADEMISKA TALARE I LJUSET AV PARTESMODELLEN Mona Forsskåhl & Carita Rosenberg-Wolff	69
RETORISK <i>ACTIO</i> OG MUNDTLIGHEDENS FÆNOMENOLOGI Henrik Juul	83

SAMTALSRETORIK – ÄR DET TID FÖR RETORIKVETENSKAPEN ATT RÄCKA UT HANDEN TILL SAMTALSFORSKNINGEN?	103
Gunilla Almström Persson	
TOPIKERNAS TEORI OCH PRAKTIK	117
Mika Hietanen	
BILDNING	137
CITATETS OG ALLUSIONENS PERSUASIVE POTENTIALE UD FRA KING: <i>I HAVE A DREAM</i>	139
Charlotte Jørgensen	
FRÅN SKOLRETORIK TILL SKÖNLITTERATUR: ETHOPOEIA HOS OVIDIUS	153
Martina Björk	
<i>DISSOI LOGOI LOGÓN TECHNĒ</i> : ARGUMENTATIONSKONSTEN FÖRE RETORIKEN	167
Dimitrios Iordanoglou & Janne Lindqvist	
ANSVAR	197
'DETTE ER IKKE EN PIPE' – RATIONALITET OG AFFEKT I DANSK EU-DEBAT	199
Sine Nørholm Just	
VID DEN POLITISKA DEBATTENS GRÄNS: ATTITYD, HEGEMONI OCH FRÅGAN OM VOLYMER I DEN SVENSKA INVANDRINGSDEBATTEN	211
Jon Viklund	
PSYKIATRIENS STEMME: DEN DANSKE PSYKIATRIS HANDLEKRAFT I SAMTIDENS OFFENTLIGHED	233
Jette Barnholdt Hansen & Kristine Marie Berg	

RETORIKKEN I KAMPEN OM KVINNESTEMMERETTEN — AKTUELL I KAMPEN OM FLEKSIBILITETEN?	247
Berit von der Lippe & Johan L. Tønnesson	
DET VIRKELIGE RETORISKE PUBLIKUM	263
Jens E. Kjeldsen	
FÖRFATTARPRESENTATIONER	277

Samtalsretorik – är det tid för retorikvetenskapen att räcka ut handen till samtalsforskningen?

Gunilla Almström Persson

Lidelsefulla politiska talare på massmöten har ersatts av gäster i pratshower och vardagsrumsnära "fire-side chats". Detta är en etablerad beskrivning av dagens allt mer lättsamma och intimiserade offentliga retorik, en utveckling som dels beror på samhällsliga omställningar, dels på förändringar i medielandskapet. Följden av intimiseringen är att offentliga yttranden har relativt informella och interaktiva språkliga drag och det i sig för med sig att man idag talar om framväxten av en alltmer samtalsliknande retorik (jfr Jamieson 1988, Kjeldsen 2014:337–350).²⁹

Med detta sagt förefaller det som att teorier om samtal och samtalsvillkor torde vara värda att sätta ljuset på för retorisk teori och praktik. Emellertid har samtalsforskningen länge uppmärksammat frågor av metodisk karaktär och lokala språkliga fenomen som rör form och funktion, vilket inte på ett självklart sätt har varit relevant för förståelsen av tillämpad retorik. Retorikstudiet förhåller sig snarare till språklig makronivå när det gäller den påverkande effekten av kommunikation mellan retor och publik i specifika situationer och diskurser. Man kan säga att samtalsforskning och

²⁹ Den typ av retoriska yttranden som diskuteras här är språkliga och verbala. Jag är väl medveten om att verbalspråket endast utgör en av många olika typer av retoriska yttranden, eller symboliska former, som kan ha retorikteoretisk relevans. För en fördjupad förståelse för bredden av retoriska yttranden se Rosengrens (2014) diskussion om generell symbolisk kommunikation, social mening och retorik.

SAMTALSRETORIK

retorikforskning sökt svar på frågor av olika karaktär. Men med retorikens föreställning om en bred persuasio, en föreställning som leder bort från argumentation och påverkan i stark mening, inkluderas yttranden som inte är uppsåtliga och persuasiva i snäv betydelse (Rosengren 2014, Perelman & Olbrechts-Tyteca 1971:4–5). Jag menar därför att den retoriska teorin kan utvecklas genom ökad kunskap om samtal, samtalens funktioner och interaktiva villkor. Lyckligtvis ser vi samtidigt en vidareutveckling inom samtalsfältet med inriktning mot relationen mellan olika yttranden och situation, den inom samtalsforskningen så kallade kommunikativa verksamheten. Man har, ofta mot en socialkonstruktivistisk ram, framgångsrikt beskrivit interaktion i samtal i termer av systematiska drag, tals-ekventiell organisation och olika samtalskulturers förväntningar på hur sekvenserna organiseras.³⁰ Forskningen har gett syntetiserade resultat från en mängd empiriska studier vilka har bidragit med kunskap om samtal och samtalskulturer (jfr Linell 2011). I studiet av det talade ordet är begrepp som makt, institutioner, identitet, förhandling och meningsbärande (språkliga) handlingar ständigt aktuella. Det gäller samtalsforskning och det gäller retorikforskning.

Mot bakgrund av resonemanget ovan om samtalande retorik, bred persuasio och samtalskulturer och deras villkor, vill jag i det här arbetet specifikt pröva de teoretiska begreppen om dominans och makt från samtalsforskningen som jag menar har en potentiell bäring för retorisk kritik i allmänhet och retorisk agens i synnerhet. Mitt försök ska ses i relation till påståenden om intimisering av det offentliga språket och framväxten av en samtalslik retorik. Mina resonemang rör makt och retorisk agens.

Sermo, oratio och contentio

Tal och samtal har traditionellt sett hållits åtskilda inom retoriken. Åtskillnaden är kopplad till kommunikativa villkor i olika situationer och till retoriska genrer. Generellt sätt innebär tal att talaren planerar ändamåls-enligt och kan kontrollera sina ord på ett annat sätt än vad som gäller för samtal. Samtalet framstår som mer informellt och mindre konstfullt utfor-

³⁰ På svenska bland andra: Landqvist 2001, Leppänen 1997, Londen 2002 samt Norrby 2014 och på engelska kan bland andra nämnas Levinson 1983 och Heritage 1984.

mat än talet. Men man ska också ha klart för sig att det genom historien har funnits konstfullhet i form av mönster och referenser som ska följas för den som samtalar. Genom det konstfulla samtalet har talaren kunnat visa sin identitet, sin bildning och sociala tillhörighet. Samtal har därför under perioder associerats med belevade kulturer med modeller för dialog och konversation hämtade från klassisk retorik.

Den latinska termen för samtal är *sermo*. Cicero diskuterar *sermo* i *De Oratore* och ställer *sermo* i motsats till *oratio*. Den betydelse för *sermo* som anges i Lewis & Shorts standardverk för latinöversättningar är ”tal med vem som helst och konversation” (eng. talk; min övers.). Ordboken ger vidare två mer specificerade och nästan konträra betydelser av *sermo*: ”litterärt samtal och disputation” å ena sidan ”vanligt prat om vad som helst, rykten och skvaller” å andra sidan. Lewis & Shorts ordbok förklarar *oratio* som formellt tal i situationer som kräver konstnärligt utformade tal (eng. speech). En genomgripande diskussion om samtalets retorik finns hos Cicero i *De Officiis* i passagen om god moral. Här resonerar Cicero om språket i den juridiska och i den politiska genren, *contentio*, det vill säga tal som används i domstol, vid offentliga sammankomster och i senaten. *Sermo* betyder i de här sammanhangen i stället samtal och dialog men kan också betyda brevskrivande. Till skillnad från *oratio* ställer latinordboken inte betydelse av *contentio* i relation eller motsats till *sermo*. Cicero betraktar *sermo* i viss mån som konst och säger att *sermo* kräver speciell träning och att det finns regler också för *sermo*.³¹

Intimisering av offentligheten

Samtal och samtalets retorik har haft betydelse under perioder när förändringar i samhället har möjliggjort nya sociala roller. Öhrberg (2010) visar hur Ciceros diskussion om samtal och brevskrivande som konster leder rakt mot idealen i 1700-talets belevade kulturer i Sverige och övriga Europa. I jämförelse mellan 1700-talets etablerade samhällsliga hierarkier och de av belevad kultur präglade samfundet, så utgjorde samfundet internt en relativ jämställdhet. Jämställdhetsidealet och möjlighet till sociabilitet

³¹ *Sermo* omnämns även av Quintilianus i *Institutio Oratoria*. Han kopplar *sermo* till den epideiktiska retoriken.

SAMTALSRETORIK

inom samfunden skapade ett intresse för samtal. Intresset var emellertid inte riktat mot det vardagliga samtalet, utan mot samtalet som konst. Sociabiliteten handlade primärt om att röra sig mot prestigefulla normer och bildade idéer. Därför sökte man i den klassiska retoriken efter mönster och talarideal. Utifrån den klassiska retorikläran skapades former för samtal i den tidens samfund och salonger.

I likhet med 1700-talets belevade kulturer så brukar det moderna samhällets generella informalisering tillskrivas jämställdhetsideal och ökad social rörlighet. En viktig skillnad är att jämställdhetsutvecklingen och den sociala rörligheten i modern tid i samhället i stort syftar till att skapa minskade sociala klyftor. En följd av den här utvecklingen är att stat och myndigheters inflytande ökat inom områden som tidigare tillhört den privata sfären (exempelvis sjukförsäkring och barnbidrag). Det här kan beskrivas som att gränsen mellan det privata och det offentliga har blivit mindre skarp i det samtida Sverige, något som också avspeglats i språket (jfr Löfgren 1988). Till konsekvenserna kan räknas ett mer begripligt myndighetspråk och en mer privat språkstil mellan myndighet och medborgare. Det finns dock en diskussion om huruvida det förändrade språkbruket verkligen har inneburit jämställdhet och demokratisering. Inom till exempel den kritiska textanalysen har forskare hävdats motsatsen och man menar att förändringar i myndighetsspråket i själva verket kan dölja verkliga maktförhållanden i samhället (Fairclough 1992:204). Det kritiska perspektivet är något som jag ska återkomma till i slutdiskussionen.

Vid sidan av försvagade hierarkier och ökad social rörlighet kan man också tala om en allmänt minskad tilltro till och ifrågasättande av auktoriteter och normsystem. Den här utvecklingen har lett till en större betoning av individen. Därtill har offentligheten också kommersialiserats. Sarangi & Slembrouck (1996) diskuterar institutionernas avbyråkratisering och menar att myndigheters språkbruk får starka inslag av reklamliknande språkliga strategier som olika typer av tilltal och erbjudan. Dagens offentliga språk kan beskrivas som en förskjutning mot en relationsskapande språklig stil. Förskjutningen förklaras, vid sidan av ett ökat jämställdhetsideal, med grundläggande förändringar i samhället, urbanisering och individens rollbyten mellan privat och offentligt. Samtalsstilen präglas i dag över lag i högre grad av språkliga närhets- och engagemangsstrategier än

tidigare hänsyns- och distansstrategier (Josephson 2013, Norrby 2014).

Utvecklingen mot ett mer informellt och intimt språkbruk beror inte bara på kultur och samhällsförändring i allmänhet, utan också på fler och nya medier. Med referens till medieteori lyfter Kjeldsen (2014) fram hur nya medier skapar nya sätt att kommunicera, interagera och övertyga. Han belyser hur det i medieretorik inte är *vad* vi säger som är primärt viktigt, utan *hur* vi säger det och framför allt *var* vi säger det. Medierna bestämmer ramarna. Därigenom gör han en tydlig koppling av medieretoriken inte bara till typ av media utan också till situation. Nya massmedier skapar nya retoriska situationer och därmed nya retoriska villkor. Radio och TV för talaren närmare publiken, vilket ger ett lägre tonläge och en mer lågmäld samtalsstil. TV vänder sig inte till en masspublik i ett offentligt rum, utan når individer, mindre grupper, till exempel familjer, i privata och informella miljöer. Massmedierna kan paradoxalt nog sägas ha avskaffat det offentliga rummet. Därmed bidrar även medierna till intimisering av det offentliga språkbruket och ett mer privat tilltal i retorisk yttranden (Kjeldsen 2014:337–341).

Det står med andra ord klart att den moderna samtalsretoriken inte primärt anammar mönster och ideal från klassisk retorik. Den moderna samtalsretoriken plockar i stället upp språkbruk och interaktiva strategier från naturliga samtal.

Samtalskulturer som verksamhetstyper

Jag har redan nämnt att samtalsforskning inriktats mot förståelse av interaktion i olika samtalskulturer. Begreppet samtalskultur går tillbaka på ett annat begrepp, aktivitetstyp, samt på Wittgensteins doktrin om språkspel och hans sätt att se på språket som en mänsklig aktivitet (Levinson 1983, Linell, 2011). Som kategori består aktivitetstyper av måldefinierade, socialt konstituerade och avgränsade händelser, till exempel kommunikativa händelser som en anställningsintervju eller en middagsbjudning. Jag väljer här i likhet med flera nordiska forskare (exempelvis Linell 1998) att översätta begreppet *activity* med verksamhet i stället för aktivitet. Begreppet (kommunikativ) verksamhetstyp erbjuder en möjlighet att förstå den muntliga interaktionen eftersom en verksamhetstyp omfattar kommunikativa akti-

SAMTALSRETORIK

viteter. Dessa aktiviteter utgör ett rutinerat sätt för flera individer att lösa återkommande kommunikativa problem. Sådana rutinerade drag som utvecklas inom en verksamhet blir sedimenterade, ofta institutionellt förstelnade och slutligen interaktionellt rekonstruerade i många situationer som liknar varandra. Som en följd av detta behöver medlemmar i ett samhälle inte konstruera sina kommunikativa handlingar på nytt vid varje ny interaktion, utan kan förlita sig på tillgängliga kommunikativa mönster (Linell 1998:238).

Återkommande verksamhetstyper kan syntetiseras till olika samtalskulturer och det är möjligt att beskriva rutinerade drag och bestämda kommunikativa villkor inom en sådan kultur. Till villkoren hör vilka möjligheter samtalsdeltagarna har att handla, men också vilka begränsningar som föreligger. Samtalsforskningens resultat visar hur ”vi gör” när vi samtalar och vilka rutinerade språkliga handlingar som speglar makt och dominans. Varje samtalsituation innefattar med andra ord ett antal villkor för hur och vem som har handlingsutrymme. Den här kunskapen menar jag att den retoriska kritiken kan dra nytta av. När retorikforskaren söker förståelse för hur makt och dominans ser ut i ett samtal, kan forskaren studera de språkliga drag som samtalsforskningen visat speglar detta. De språkliga dragen visar vem som dominerar i samtalet, vem som just har handlingsutrymme samt hur detta handlingsutrymme varierar under ett samtal. Det för tankarna till retorisk agens och diskussionen om retorisk situation (jfr Bitzer 1968, Vatz 1973). Jag kommer här inte att gå närmare in på den väl kända diskussionen om retorisk situation. Däremot vill jag göra en kort beskrivning av retorisk agens, eftersom jag vill pröva tanken om retorisk agens kan inrymma drag som har beröringspunkter med hur vi uppfattar rutinerade sätt att interagera i kommunikation.

Retorisk agens

Agensbegreppet är kopplat till handlingsutrymme eller handlingsmöjlighet och har fått uppmärksamhet i modern retorisk teori och kritik (för en mer genomgripande genomgång se Hoff-Clausen et al. 2005). På ett övergripande plan kan agens beskrivas som returns möjligheter att handla i förhållande till sociala strukturer som bestämmer vem, när och hur någon kan

tala. Begreppet retorisk agens har ett antal möjliga tillämpningar som det inte finns utrymme att fullt ut redogöra för här. Mycket kort vill jag dock nämna att retorisk agens har uppmärksammats av socialt orienterad retorikforskning och man talar i de fallen om kollektiv retorisk agens. I fokus hamnar sociala strukturer och frågor kring emanciperande krafter för både individer och grupper. Därför har analysen av retorisk agens varit fruktbar för problemformuleringar om normer för exempelvis feministiska och postkoloniala perspektiv.

Det jag vill närma mig i det här arbetet är retorisk agens applicerad på individen som talare. Handlingsmöjligheterna för en individ i en retorisk situation bestäms bland annat utifrån talarens tidigare tal och texter, men också av sådant som talarens ämbete eller annan position. Det gör även rykte eller renommé baserat på personens tidigare handlingar. Sammantaget skapar detta publikens kunskap, erfarenhet och attityder till den specifika talaren, något som har betydelse för talarens möjligheter till retoriska handlingar. För att sammanfatta denna korta beskrivning av individuell retorisk agens så innebär den att ha möjlighet att tala genom ett handlingsutrymme som talaren har sedan tidigare, som skapas av talaren, som skapas av publiken och av situationen och/eller tilldelas av publiken i situationen (Dahlin 2008:222–225).

Jag går nu över till att resonera kring hur handlingsutrymme kan lyftas fram i samtal genom att se på interaktionella språkliga uttryck för dominans och makt.

Asymmetrier och makt i samtal

Makt och makto balans i samtal beskrivs i samtalsforskning i termer av symmetrier. Möjligen är symmetribegreppet inom det här fältet ett sätt att vara försiktig med koppling mellan makt och dominans i samtal å ena sidan och social makt i ett samhällsperspektiv å andra sidan. Symmetrier är lokala i samtal samtidigt som de är möjliga att generalisera i situationer som liknar varandra. Samtal i vardagliga och informella situationer beskrivs som symmetriska, vilket innebär att parterna i stort sett har samma handlingsutrymme. Asymmetriska samtal kopplas vanligen till kommunikativa verksamheter i institutionella miljöer med tydliga roller för de in-

SAMTALSRETORIK

blandade personerna, där samtalet har ett förutbestämt syfte som realiseras med hjälp av vissa rutiner. Den ena partens roll i det asymmetriska samtalet är kopplad till dennes profession som i sig är kopplad till en institution. Exempel på typiska institutionella och asymmetriska samtal är polisförhör, läkar-patientsamtal, utvecklingssamtal etc.

Maktobalansen i asymmetriska samtal tar sig uttryck som speglar att den ena parten dominerar. Den dominerande parten styr när samtalet ska börja och sluta, tar initiativ genom att ställa frågor och genom att byta samtalsämne, är den som kvantitativt talar mest, den som styr innehållet bland annat genom att söka bekräftande svar på ja- och nej-frågor och genom att stöpa om svaren så att de passar in i verksamhetsramen. Den som dominerar i samtalet har ett allmänt tolkningsföreträde (Drew & Heritage 1992, Linell 2011:109). Asymmetrin kan förstås som att de olika rollerna inom den kommunikativa verksamheten har skilda möjligheter knutna till sig.

De symmetriska vardagliga samtalen å andra sidan ger parterna samma möjligheter att börja och sluta, samma möjligheter att ta initiativ till att tala, till att byta ämne och att ställa frågor. I de symmetriska samtalen finns ingen som har ett givet mandat att tala och det är heller ingen som har tolkningsföreträde till det som sägs. Det finns inte, som i de asymmetriska samtalen, en förväntan på att svaren ska vara korta. I vardagliga samtal dominerar ingen part över den andra; de är jämlika.

Men ett samtal behöver inte vara entydigt symmetriskt eller asymmetriskt. Samtalsforskare har visat hur symmetrin och därmed dominansen och rollerna inom ett och samma samtal kan variera. På svenskt språkområde har bland andra Hofvendahl (2006) visat hur en kommunikativ verksamhet som skolans utvecklingssamtal med lärare, elev och förälder innefattar olika roller för en och samma deltagare. Det förklaras på så sätt att kärnan i utvecklingssamtalet utgörs av en asymmetrisk verksamhet, det vill säga att läraren ska uppnå det förutbestämda syftet att redogöra för elevens skolgång och sociala skolsituation. I syftet ligger dessutom att möjliggöra dialog och att möjliggöra för hemmets och elevens delaktighet i elevens skolutveckling. Därför är det normalt att utvecklingssamtalen inleds och avslutas i symmetri. Man etablerar samvaro. Efter en inledande symmetrisk fas går läraren, som har initiativet och handlingsutrymme att styra,

över i den asymmetriska fasen som är utvecklingssamtalets kärna. Empiri visar på en mer eller mindre medvetenhet hos deltagarna om övergångarna från den ena fasen till den andra. Övergångarna markeras med språkliga och icke-språkliga handlingar som yttranden ”då ska vi se”, ”jaha” eller att deltagaren i dominanspositionen drar efter andan eller slår ihop sina papper.

De språkliga drag som har listats ovan för asymmetriska respektive symmetriska samtal ger oss kunskap om hur deltagarna i ett samtal tilldelas olika roller i en interaktion. Rollerna kan sägas spegla möjligheter och utrymme för handling, något som också kan variera under ett samtal.

Beröringsytor mellan samtalsforskning och retorikforskning

Var kan samtalsforskning och retorisk teori mötas? Säkert på flera områden. Jag kommer här att föreslå ett, nämligen handlingsutrymme. Men innan jag går in på det vill jag påpeka ytterligare en olikhet mellan de två forskningsfälten, den här gången om situation och kontext. Retoriska yttranden är inte kontextlösa utan förstås i relation till situationen. Detsamma gäller för samtal. Här finns emellertid en skillnad mellan de två fälten. Den retoriska situationen är på ett plan specifik och unik och beskriver vetenskapliga mikroperspektiv. I den retoriska kritiken studeras retoriska yttranden ofta i specifika och unika situationer för att förstå möjligheter och hinder för påverkan. Men till retorikteorin hör också ett makroperspektiv. Dahlin (2014) formulerar exempelvis genrestudiet så här: ”Våra genrer säger någonting om hur vårt samhälle är organiserat, hur vissa retoriska situationer tycks generera en viss typ av respons.” Är det Dahlin pekar på detsamma som verksamhetstyper? Jag tror inte det. Jag menar att kontext inom retorikteorin studeras som unika och specifika situationer, vilka placeras i makt- och idéperspektiv på en mer övergripande samhällsnivå. Samtalsforskningen befinner sig snarast någonstans däremellan i det att man generaliserar olika typer av kommunikativa verksamheter och beskriver rutiniserade språkdrag och samtalskulturer inom ramen för verksamheter. Jag misstänker att frågan om kontextbegreppet för de olika disciplinerna inte ska pressas hårdare. Förståelsen för kontext

SAMTALSRETORIK

och situation faller tillbaka på disciplinernas skilda frågor om verksamhetsperspektiv och idéperspektiv.

Men beröringsytor mellan disciplinerna finns. Den som jag lyfter fram här är som redan nämnts handlingsutrymme. Jag menar att individens handlingsutrymme i en specifik situation, eller retorisk agens, delvis kan förstås i ljuset av samtalssymmetrier och dominansstrukturer. De resultat som samtalsforskningen har gett oss genom att identifiera språkhandlingar som följd av dominans och makt, kan användas i den retoriska kritiken. Emellertid blottas än en gång en skillnad i perspektiv mellan samtalsforskning och retorikforskning. För när samtalsforskningen beskriver språkdrag för makt och dominans så sker det med utgångspunkt i kategoriserbara verksamheter som polisförhör, undervisning, läkar-patientsamtal etc. Verksamheterna beskrivs som att de har mer eller mindre inherent drag som till exempel maktoabalans mellan deltagarna. Det retorisk kritiska perspektivet utgår snarast från påverkan och idéer och tankegods. Retorikforskaren söker svar på hur retorn organiserar idéer. Retorikforskaren söker också förståelse för persuasiva symboliska former i kommunikation. Men trots skillnaderna i perspektiv, så finns möjligheter för utbyte mellan fälten. Resultat från den verksamhetsinriktade samtalsforskningen kan öka förståelsen för samtalsretorik. De språkhandlingar som finns identifierade för makt och dominans inom samtalsforskningen ser jag som persuasiva symboler i interaktion och kommunikation.

En samtalsliknande retorik

Jag har i det här arbetet haft framväxten av en samtalslik offentlig retorik som utgångspunkt. Tidigare samtalsstrategier inom 1700-talets belevade kulturer har utnyttjat mönster och ideal från klassisk retorik. Den moderna samtalsretoriken, däremot, lånar inte primärt mönster och förebilder från klassisk retorik, utan snarast från samtalet. Medieretoriken intimiseras och kommersialiseras och får drag av privat tilltal och informellt språkbruk. Genom detta skapas nya retoriska situationer med samtalsmönster från personligt samtal. Därför har jag velat pröva om retorikvetenskap kan utöka förståelsen för samtalande retoriska situationer genom kunskaper från samtalsforskningen. För den retoriska kritiken torde förskjutningen

mot samtalsformen få konsekvenser för hur vi uppfattar muntliga yttranden och framför allt för hur vi förstår de kommunikativa villkor som uppträder.³²

Jag har visat på några skilda perspektiv inom de två fälten, bland annat genom att lyfta fram att samtalsforskningen vilar på en gedigen grund av empiri. Den ger kunskap om rutiniserade drag i form av konkreta språkliga yttranden däribland språkliga handlingar som uttryck för dominans och makt. Språkhandlingar som exempelvis vem som har mandat att börja samtalet och att byta ämne, kan ses som en typ av retorisk agens. Här åsyftas inte agens i den kollektiva bemärkelsen, utan snarast vem av samtalets parter som ges handlingsutrymme på en lokal nivå inom ett samtal. Kunskap om att ett och samma samtal kan ha olika faser med varierad maktstruktur kan utvidga begreppet individuell retorisk agens. Detta begrepp har brukat kopplas till ethosbegreppet (jfr Dahlin 2008), men skulle med en nära analys av de konkreta interaktiva språkhandlingarna visa när och varför handlingsutrymme skapas i olika samtal, men också hur det varierar under ett samtal. Det skulle dessutom kunna visa när en möjlighet för handling öppnas i samtalet och om retorn tillvaratar den eller inte.

Avslutningsvis vill jag påpeka att forskning om politiska intervjuer och debatter redan finns inom såväl retorikforskningen med bland andra Gudrun Weiner som har behandlat politiska pratshower i tysk tv (2006) som inom samtalsforskningen (jfr Linell 2011:297–305). Här finns emellertid utrymme för fler undersökningar av politiska samtal som närmar sig underhållning i form av lekar, pratshower och psykologutfrågningar. Analys av samtalets interaktiva villkor skulle kunna vara ett sätt att förstå och analysera den intimiserade retoriska praktiken. Är det dessutom så som Fairclough (1992) hävdar att den samtalande stilen kan dölja maktförhållande, så är det tid för att skapa en djupare förståelse för det retoriska samtalet.

³² Min tanke är givetvis inte ny. Svennevig et al. (2014) har till exempel framgångsrikt analyserat partiledarutfrågning i norsk tv genom att använda en modell för konfronterande frågor hämtad från Clayman & Heritage.

Referenser

- Bitzer, Lloyd F (1968). "The rhetorical situation". *Philosophy & Rhetoric* 1, s. 1–14.
- Cicero, Marcus Tullius (1982). *Orator*, i *Retoriska Skrifter* 3. Övers. Odense universitetsförlag.
- Cicero, Marcus Tullius (2008). *Om talaren: Bok 1-3*. Övers. Anders Bergh. Åstorp: Retorikförlaget
- Dahlin, Maria. (2014). "Retorisk genrealys", I: Otto Fischer, Patrik Mehrens & Jon Viklund (red.) *Retorisk kritik. Teori och metod i retorisk analys*. Retorikförlaget. s. 164–165.
- Dahlin, Maria (2008). *Tal om terror. Säkerhetspolitisk retorik i Sverige och Ryssland hösten 2001*. Umeå universitet.
- Drew & Heritage (1992). "Analyzing talk at work: an introduction", *Talk at work. Interaction in institutional settings*. Cambridge University Press.
- Fairclough, Norman (1992). *Discourse and social change*. Polity Press.
- Heritage, John (1984). *Garfinkel and ethnomethodology*. Cambridge.
- Hoff-Clausen, Elisabeth, Isager, Christine & Villadesen, Lisa S. (2005). "Retorisk agency. Hvad skaber retorikken?" *Rhetorica Scandinavica* nr 33, s. 56 – 65.
- Hofvendahl, Johan (2006). *Riskabla samtal: en analys av potentiella faror i skolans kvarts- och utvecklingssamtal*. Linköpings universitet.
- Jamieson, Kathleen Hall (1988). *Eloquence in an Electronic Age*. Oxford University Press.
- Josephson, Olle (2013). "Ju" – ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk. 4 uppl. Studentlitteratur.
- Kjeldsen, Jens E. (2014). "Politisk retorik i tv, radio – och online. Ett medieteoritiskt perspektiv". I: Otto Fischer, Patrik Mehrens & Jon Viklund (red.) *Retorisk kritik. Teori och metod i retorisk analys*. Retorikförlaget.
- Landqvist, Håkan (2001). *Råd och ruelle. Moral och samtalsstrategier i Giftinformationscentralens telefonrådgivning*. Skrifter utgivna av Inst. för nordiska språk vid Uppsala universitet 55.
- Leppänen, Vesa (1997). *Inledning till etnometodologiska samtalsanalysen*. Research reports, Department of sociology, nr. 3, Lunds universitet.
- Levinson, Stephen (1983). *Pragmatics*. Cambridge textbooks in linguistics.
- Lewis, Charlton T. & Short, Charles (1969[1879]). *A Latin dictionary: founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary*. Oxford: Clarendon
- Linell, Per (2011). *Samtalskulturer: kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. Vol. 1 och 2. Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet.
- Linell, Per (1998). *Approaching dialogue. Talk, interaction, and context in dialogical perspectives*. Impact: studies in language and society 3. Johan Benjamins.
- Löfgren, Orvar (1988). *Hej, det är från försäkringskassan! Informaliseringen av Sverige*. Natur och kultur.
- Mårtensson, Eva & Svensson, Jan (1988). *Offenlighetsstruktur och språkförändring*. Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.

SAMTALSRETORIK

- Norrby, Catrin (2014). *Samtalsanalys. Så gör vi när vi pratar med varandra*. Studentlitteratur.
- Perelman, Chaïm & Olbrechts-Tyteca Lucie (1971). *The new rhetoric: a treatise on argumentation* [1958]. University of Notre Dame press.
- Robinson Jeffrey D. & Stivers, Tanya (2001) "Achieving activity transitions in physician-patient encounters: From history taking to physical examination". *Human Research* 27(2): s. 25–298.
- Rosengren, Mats (2014). "Social mening – en retorisk fråga". *Rhetorica Scandinavica* 65, s. 8–23.
- Sarangi, Srikant & Slembrouck, Stefaan (1996). *Language, bureaucracy & social control*. Longman.
- Svennevig, Jan, Arisland, Sonia & Rognmo, Anna Solvoll (2014). "'Jeg bare spør...'. Pågående intervjustil i partilederspørringer". *Rhetorica Scandinavica* 66/67, s. 96–121.
- Vatz, Richard E. (1973). "The myth of the rhetorical situation". *Philosophy & Rhetoric* 3 s. 7–13.
- Weiner, Gudrun (2006). *Att strida med ord: en kritisk retorikanalys av politiska talkshows i tysk tv*. Diss. Örebro universitet, 2006.
- Öhrberg, Ann (2010). "'Fasa för all flärd, konstlan och föreställning' Den ideala retorn inom 1700-talets nya offentlighet". *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*, Årg. 131, s. 38–85.